
John L. Esposito

Islam i izazov demokracije *

Islam, muslimani i demokracija

Kao u bivšem Sovjetskom Savezu i Istočnoj Europi, povijest modernog muslimanskog svijeta otkriva **većinu nedemokratskih režima**. Muslimansko iskustvo je bilo iskustvo kraljeva, te bivših vojnih vladara koji posjeduju vrlo krhki legitimitet i koje su podržavale njihove vojske i snage sigurnosti. Doista, na države Srednjeg istoka uobičajeno se ukazuje kao **države s jakom tajnom policijom (mukhabarat)**. Istodobno, **neki su islamski pokreti počesto projektirali religijsku nedemokraciju, koja je usporediva sa sekularnom nedemokracijom**.

Posljednjih godina, poziv na veću liberalizaciju i demokratizaciju postao je uobičajen i rasprostranjen većim dijelom ove regije, jednako kao što mnogostruki sektori društva, sekularnog i religijskog, ljevičarskog i desničarskog, obrazovani i neobrazovani, sve više i više koriste demokratizaciju kao lakmusov papir na temelju kojeg jednako prosuđuju legitimnost vlada i političkih pokreta. Usprkos ovoj zbiljnosti, postoje oni koji su sve više i više **predbacivali da odsutnost demokracije treba pripisati naročitim karakteristikama arapske i muslimanske kulture**. Neki tvrde da su arapska kultura i/ili islam nespojivi. Drugi izjavljuju da je uvođenje demokracije **preuranjeno**. Sve u svemu, **ovi drugi vjeruju da je demokracija proizvod zapadnjačkog iskustva, koje može biti posve neodgovarajuće ili neprenosivo** na druge kulture.

Nekoliko činilaca moramo imati na umu kad govorimo o spojivosti ili nespojivosti islama i demokracije. Oni koji a priori dokazuju da su islam i demokracija nespojivi moraju se podsjetiti da bi se to isto moglo kazati, te da su uistinu kazali razni **sekularni i vjerski intelektualci i vođe u prošlosti o judaizmu i kršćanstvu za ove tradicije**, a njihova vjerovanja i vrijednosti formulirani su mnogo prije moderne demokracije i uistinu su korišteni u

---

* Tekst predstavlja jedno iz serijala javnih predavanja profesora Espositoa tijekom njegova posjeta Sveučilištima u Zagrebu, Sarajevu i Beogradu koncem rujna i početkom listopada 2003. godine.

---

prošlosti kako bi potpomogli i legitimirali nedemokratske države i carstva, od božanski prikladnih monarha do oblika diktatorstva, u kojemu su pojmovi modernog pluralizma i ljudskih prava bili nepoznati. Štoviše, judaizam i kršćanstvo su poput svih **svjetskih religija, povijesno dokazano, bile otvorene za reformulaciju i promjenu, kao što se sveti tekstovi i vjerovanja religijske tradicije prilagođuju i primjenjuju u promjenljivim povijesnim kontekstima.** Kao rezultat, mnogi vjernici danas, s manjkom povijesne svijesti o razvoju svojih tradicija, vjeruju da judaizam i kršćanstvo ne samo da nisu nespojivi već da su čak izvori zapadnjačkih demokratskih tradicija. Muslimanski je svijet također poznao **predmodernu nedemokratičnost**, iza koje je uslijedio **europski kolonijalizam**, koji usprkos svojim svečanim izjavama o «civilizirajućoj misiji» nije bio motiviran željom da promovira političko sudjelovanje i demokraciju. I naposljetku, kao što smo već istaknuli, **nastanak modernih muslimanskih država popraćen je nedemokratskim vladarima**, koje su na vlast dovodile europske kolonijalne sile. Europa, zajedno s Amerikom, usprkos njihovoj zvaničnoj obvezi da šire demokraciju, nastavile su tolerirati i podupirati diktatorske režime i nedemokratsku vladavinu u muslimanskom svijetu (kao u mnogim drugim dijelovima svijeta u razvoju) nakon razdoblja neovisnosti i hladnog rata izvan vlastitog interesa, a kako bi blokirale širenje komunizma, ili kako bi osigurale pristup nafti.

U vezi sa spojivosti islamskog vjerovanja i vrijednosti s demokracijom, **mnogi unutar diljem svijeta rasprostranjene muslimanske zajednice vjeruju kako je islam sposoban da se reinterpreтира (ijtihād), te da tradicionalni pojmovi konzultacije (shūrā), konsenzusa (ijmā') i zakonski principi, kao što je opća dobrobit (maslaha), priskrbuju osnovicu za razvoj modernih muslimanskih pojmova ili autentičnih verzija demokracije.** Dok bi neki reinterpreтирали tradicionalna vjerovanja prema suštinski legitimnim zapadnjački oblikovanim oblicima demokracije, drugi žele razviti svoje vlastite oblike političke participacije i demokracije, koja je prikladna islamskim vrijednostima i zbiljnostima.

Povijest islamskog generiranja i potpomaganja nove intelektualne tradicije u vezi s prirodom upravljanja i društva je historijski i religijski moguća. Ovdje je važno da se prisjetimo kako, iako nastojimo govoriti o demokraciji kao da je ona samoočita istina, jasna u značenju i iskazana na jedinstven model, uvođenje demokracije je zapravo bilo podjednako povezano s puno skepticizma među mnogim vladarima, elitama, te religijskim vođama. Štoviše, **zapadnjačko iskustvo je upoznao mnoge oblike demokracije** - od antičke Atene do modernih zapadnjačkih interpretacija i modela koji su operativni u Europi i Americi. Bilo bi ispravnije kad bismo, govoreći o zapadnjačkoj demokraciji i njezinu izvozu

---

u nezapadnjački svijet prvo postavili pitanje: «O kojoj demokraciji govorimo?». Stoga, postojanje različitih značenja i razumijevanja demokracije, kao i opasnosti od zloupotrebe demokracije od strana vlada i demagoga ne smije se posmatrati stranom Zapadu, niti drugim društvima.

Prijeporna pitanja i politike

Suvremena muslimanska povijest i iskustvo otkrivaju izvjestan broj prijepornih pitanja koja djeluju na odnos islama prema demokraciji te na njezinu primjenu u muslimanskim društvima. Općenitija pitanja, potaknuta nastankom nekih islamski orijentiranih vlada, te kroz djelatnosti nekih islamskih pokreta, potiču konkretna pitanja: «Čiji islam?» i «Koji islam?» Islam su primjenjivale vlade koje vode kraljevi (u Maroku i Saudijskoj Arabiji), vojni upravitelji (libijski Gaddafi, pakistanski Zia ul-Haq, te sudanski Jaffar al-Numeiri i Omar al-Bashir), te svećenstvo (Iran i Afganistan). Kritičari primjećuju stupanj do kojeg je islam upotrebljavan kako bi legitimirao otmicu prijestolja i provođenje nedemokratske vlasti, zabranu ili gušenje političkih stranaka, trgovačkih udruga, profesionalnih udruga, nijekanje manjina i drugih prava, kontrolu tiska i cenzuru. Izmjenljive zbiljnosti muslimanskog svijeta, ponovna potvrda islama na naglašeniji način u politici i društvu, pojava domaćih modernih islamskih pokreta, od kojih je većina predvođena laicima prije nego klericima, te narastajući ansambl glasova koji pozivaju na veće političko sudjelovanje, zapravo nameće nova pitanja o vodstvu. **Ukoliko vlade i društva postaju više islamski orijentirani, tko je taj tko će nadgledati taj proces: neizabrani vladari, kraljevi, vojna lica, tradicionalne vjerske vođe (ulama), parlamenti?**

Slično tome, pokušaji da se društvo islamizira potiču pitanje: «Koji islam?» Hoće li to biti proces restauracije ili reformacije, masovna reimplementacija klasičnog islamskog zakona, interpretacija i primjena islama koji je razvijen u ranim islamskim stoljećima, ili će to pak biti reformulacija islama koji je utemeljen na reinterpretaciji svetog teksta i prošlog načina prakticiranja? A s ovim pitanjem potiče se ono dodatno, to jest, tko je kvalificiran da provede ovu zadaću reinterpretacije? Hoće li to biti tradicionalna religijska elita, ulema, ili nova klasa stručnjaka koja povezuje one dovoljno obrazovane u tradicionalnim religijskim znanostima, kao i one koji posjeduju stručno znanje u modernim disciplinama (znanosti, ekonomiji, zakonu), a koji posjeduju izravan odnos s modernim problemima i zanimanjima?

Nedavno iskustvo same političke liberalizacije potiče nekoliko zanimanja. Vlade u kasnim 1980-im i 1990-im, odgovorajući na neuspjele

---

ekonomije i javne nemire («food riots»), neredi izazvani zbog nestašice hrane u Egiptu, Alžiru, Tunisu, Jordanu), te na euforiju i pozive na demokratizaciju, koji su se zbivali istodobno sa raspadom Sovjetskog Saveza, neodlučno su otvorile svoje sustave i održale ograničene izbore. Svijet, koji je počesto prihvaćao narodnu mudrost što su je propagirale muslimanske vlade i akademski stručnjaci jednako, a koji je jednostavno poistovjetio islamske organizacije iz 1980-ih s malim nereprezentativnim, marginaliziranim i alijeniranim segmentima stanovništva, podzemlja, gerilcima, ostao je preneražen rezultatima. Nakon desetljeća optuživanja da islamski pokreti ne uživaju značajnu potporu i da će biti zamijenjeni na izborima (proročanstvo koje, međutim, nitko nije bio voljan staviti na provjeru) **vlade u muslimanskom svijetu i na Zapadu jednako su požurile da iskažu zajedničku zabrinutost kako islamski pokreti prijete da otmu sustav.** Neki zapadni dužnosnici su zauzeli staložen stav. **Edward Djerijian**, pomoćnik američkog državnog tajnika, u nekoliko je navrata istaknuo da Sjedinjene Države ne smatraju islam, niti islamske pokrete, neprijateljem, te da se njima priznaje pravo da sudjeluju u izbornom procesu poput bilo kojeg drugog pokreta koji se koristi demokratskim izborima kako bi osvojio vlast, tj. da bi došao na vlast motiviran vjerovanjem u geslo «jedan čovjek, jedan glas, jedanput». Međutim, provjera se dogodila u Alžiru kao izborna pobjeda FIS-a, prvo na općinskim izborima, a potom i na izborima za nacionalni parlament, što je potaknulo prijetnju ne samo od islamskog pokreta, koji nastaje kao glavna politička opozicija, koja se pojavila u Egiptu, Tunisu ili Jordanu, već kao pokret koji zapravo dolazi na vlast kroz izbornu kutiju, a ne nasilnu revoluciju. Intervencija alžirske vojske podjednako je stavila na provjeru demokratsko pristajanje muslimana i zapadnjačkih vlada. Nekolicina je pitala: «Tko je doista oteo demokraciju?» Opravdanje za vojnu energičnu akciju od strane Alžira, kao i muslimanskih i mnogih zapadnjačkih vlada bila je optužba da je FIS prijetio da «otme demokraciju».

Zabrinutost da se islamski pokreti ili bilo koji pokret, sekularni ili religijski, mogu koristiti izbornom kutijom da dođu, te da potom zapravo preuzmu vlast, ukorijenjena je u stvarnoj mogućnosti. Istodobno, ovo pitanje mora biti izbalansirano s jednakom sviješću da data nedemokratska priroda mnogih vlada, pristajanje vladara na političku liberalizaciju ili demokratske procese, jest jednako upitno. Način na koji su većina vladara došli i povukli se sa vlasti, te njihovo skanjivanje da toleriraju značajnu opoziciju, njihovo pragmatično (odgovor na javne nemire) otvaranje političkog procesa i kasnija ograničavanja ili dokinuće političke liberalizacije, te gušenje islamskih pokreta na prvi znak pojave značajne političke opozicije, stavlja na znanje da mnoge vlade vjeruju u «demokraciju bez rizika», izbornu reformu sve dotle dok ne postoji rizik od jakih političkih stranaka, ili izazov

---

državnom monopolu. Učinkovita opozicija, da li u ime nacionalizma, socijalizma ili islama, zapravo je prijetnja vlasti i privilegiji, kao i životu ukorijenjenih elita. Ova zbiljnost se može vidjeti posljednjih godina u Egiptu, Tunisu i Alžiru, između ostalih, gdje je relativno uspješno očitovanje islamskih pokreta rezultiralo vladinom represijom nad svojom islamskom opozicijom - vojni sudovi i montirani politički procesi, represija i tortura, koji su dokumentirani i kritizirani u izvješćima što su ih sačinile međunarodne organizacije za ljudska prava i američki State Department.

Neuspjeh nekih vlada da naprave razliku između nasilnog ekstremiste, koji je, prema vlastitom priznanju, počinio nasilno zbacivanje pobjedničkog sustava, i onih organizacija koje su pokazale želju da sudjeluju unutar sustava sve više je vodio sveobuhvatnoj državnoj represiji obiju vrsta islamskih organizacija. Ova politika ili pristup izaziva rizik stavljanja u pokret spirale državnog nasilja i pokret koji uzvraća nasiljem, a koji vodi stvaranju samoispunjenog proročanstava, radikalizacije, te porastu polarizacije društva. Pokušaj da se «smakne» ili uguši islamski pokret može zapravo voditi raspadu nasilnih pokreta, međutim, to jednako tako može proizvesti radikalizaciju i ekstremizam među umjerenjacima, kao što je to bio slučaj u Alžiru i kao što je takva opasnost u Egiptu. Primjer Muslimanske braće u Egiptu i *Jamaat-i-islami* u Pakistanu je poučan. Gamal Abdul Naserova represija nad Muslimanskom braćom, spirala nasilja i uzvraćanja na nasilje, te krajnje gušenje Bratstva 1960-ih odvelo je mnoge da zakluče kako je ono učinkovito iskorijenjeno. Zapravo, iskustvo zatvora i represije više od jedne decenije kasnije odvelo je mnoge da osnuju nasilne ekstremističke frakcije kao što su *Takfir wal-Hijra* i *Jamaat al-Jihad*, samoubice Anwara Sadata, te njihove današnje ogranke, od kojih su mnogi rasli pod kišobranom *Gamaa Islamiyye*. Slično tome, Hosni Mubarak je u ranim godinama svojeg predsjednikovanja jasno pravio razliku između umjerenih, kojima je bilo dopušteno da djeluju u društvu, te nasilnih ekstremista, koji su brzo bili utišani. Međutim, Mubarakova vlada postala je manje senzibilna i onedavno se upustila u rat sa radikalnom *Gamaa Islamiyyom* i počela je sve više koristiti šikaniranje i utamničenja kako bi suzbila narastajuću snagu i izazov Muslimanske braće.

Tijekom otprilike dvije decenije Bratstvo je službeno i javno radilo unutar sustava, dokazujući da će biti učinkovit posrednik za društvenu i političku promjenu. Bratstvo i druge islamski orijentirane organizacije razvile su institucije i socijalni sustav društvene skrbi, škola, klinika i društava koji osiguravaju učinkovite medicinske, zakonske te društvene službe, kao i izdavačke kuće i banke. One su zapravo, prije nego vlada, bile prve koje su odgovorile na razorne zemljotrese, a njihove institucije i službe počesto su implicitno kritikovale vladinu nesposobnost i neuspjeh da osigura odgovarajuće službe za neelitističke sektore društva. Slično tome, usprkos

---

vladinom odbijanju da dopusti da postane političkom strankom, Bratstvo je izraslo u vodeću opoziciju kada je sudjelovalo na izborima u koaliciji sa zakonitim političkim strankama. Zamućenost predsjednika Mubaraka u pravljenju razlike između ekstremističkih i sudioničkih organizacija, hapšenje i šikaniranja od strane njegove vlade, kao i njezina promjena regulativa koje upravljaju profesionalnim udruženjem za izbore (kojim su Muslimanska braća nastojali dominirati), umjesto osiguranja stabilnosti Egipta, doista može doprinijeti budućoj nestabilnosti. Ove mjere doprinose **narastajućoj polarizaciji u društvu**, u kojoj su građani iz svih praktičnih razloga prisiljeni da izaberu strane pošto se sredina potkapa u svijetu u kojemu smo jedino «za ili protiv». Militantna vlada zapravo više ne pravi razliku između radikalne operacije kako bi se suprotstavila nasilnim ekstremistima i nagodbe sa nenasilnom opozicijom, već se umjesto projekata općenito utemeljene islamske prijetnje društvu sukobljava sa islamskim pokretom, koji se sve više i više odvija na marginama, uvjeren, na temelju svojeg vlastitog iskustva, da sudjelovanje u sustavu nije više izgledna opcija.

Zaključak

Nedavni događaji otkrivaju svijet u kojemu islam i demokracija mogu biti dobro okarakterizirani kao **pod opsadom** – međutim, pitanje glasi: «Od koga?» Odgovor je: od militantnih pokreta koji odbacuju ili dvolično nastoje da otmu demokraciju; od vlada u regiji koje, kao sa antikomunizmom tijekom Drugog svjetskog rata, sada primjenjuju spektar globalne islamske prijetnje kako bi izbili veću potporu od Zapada, kao i da bi opravdali svoju nedemokračičnost ili nemaran pristup političkoj liberalizaciji; od zapadnjačkih vlada te jednako tako medija koji su počesto vođeni koristoljubljem (pristupom nafti, konkurentnim medijskim tržištem koje je vođeno krizama). Odviše često, analiza i kreiranje politike informira se i izobličava pomoću onoga što zapravo označava «**sekularni fundamentalizam**», svjetopogled čija se načela promatraju kao samoočite norme ili apsoluti, te na temelju straha od nepoznatog rezultiraju naginjanjem da se stabilnost definira u pojmovima nepromijenjenog stanja. Potonja zanimanja i razmatranja učinili su neke, ako ne mnoge posve racionalne i liberalne mislitelje i vodeće političare na Zapadu, sumnjičavijim da kazuju o islamu kao političkoj, civilizacijskoj, te demografskoj prijetnji, na područjima kao što su Europa i Amerika, gdje muslimani tvore značajnu i narastajuću manjinu.

Pitanje islama i demokracije konstituirala izazov svim partijama. Islamski pokreti, u svjetlu primjera iz Irana, Sudana, Pakistana i Afganistana, kao i aktivnosti nekih ekstremističkih skupina, izazvani su da

---

dokažu svoje aktivnosti, kao i svoja obećanja da će, ukoliko budu izabrani, poštovati sama prava manjina i opozicijskih skupina, koja sada potražuju za sebe. Oni su izazvani da budu glasni u svojem prokazivanju ekstremizma i terorizma, učinjenog u ime islama, kao i vladine represije i zapadnjačkog imperijalizma. Poput vlada, oni moraju jasno pokazati svjesnost da je religijska nedemokratičnost jednako vrijedna prijekora i opasna kao i sekularni oblici nedemokratičnosti.

Vlade u muslimanskom svijetu su izazvane da pokažu svoju angažiranost u pravcu političke liberalizacije i ljudskih prava na temelju stimuliranja razvoja onih institucija i vrijednosti koje potpomažu demokratizaciju, te na temelju provedbe politika koje prave razliku između organizacija, sekularnih i islamskih, koje izravno ugrožavaju slobodu i stabilnost društva i onih koje su voljne sudjelovati u procesu postupne promjene unutar sustava.

Zapadnjačke vlade, koje zagovaraju promociju samoodređenja i demokracije, moraju demonstrirati kroz svoje politike i javne izjave kako poštuju pravo bilo kojeg i svih pokreta, religijskih, kao i onih sekularnih, da participiraju unutar političkog procesa. Politički neuspjesi i hipokrizija, koja je očita u europskim i američkim odgovorima prema podrivanju izbornog procesa u Alžiru, nekritičnoj represiji partije Preporoda u Turskoj, te genocidu nad muslimanima u Bosni, moraju biti izbjegnuti u budućnosti ukoliko Zapad želi izbjeći optužbu da djeluje na principu dvostrukih standarda, jednih za sami Zapad i odabrane saveznike, te drugih za islamske pokrete. Poštivanje i potpora demokratskog procesa i ljudskih prava moraju biti viđeni kao istinski univerzalni.

Ukoliko budućnost treba biti budućnost suradnje, a ne konfrontacije, onda naginjanje u prošlost kako bi se promatrali islam i islamska politika kao monolitni mora biti transcendirano. Različitost muslimanskog iskustva, njegovih vlada i pokreta mora biti primarno razmatranje u ocjenjivanju muslimanskog svijeta i formuliranju politike. Žarište bi trebalo biti na specifičnim kontekstima, umjesto generalizacija, koje izjednačuju jedno muslimansko iskustvo sa svim drugima, i koje uveličavaju utjecaj i vodstvo pojedinog pokreta ili zemlje kao što su Iran ili Sudan. Istodobno, promatrači muslimanskog svijeta trebat će se prisjetiti da mi promatramo proces opširno prikazanim, proces eksperimentacije. Zapadnjačko iskustvo demokratizacije bilo je ono pokusa i pogreški, povezano sa građanskim ratovima i intelektualnim i religijskim konfliktima. Jednako tako, na svoj vlastiti način, muslimanska društva koja pokušavaju da nanovo procijene i redefiniiraju narav upravljanja i političke participacije, kao i ulogu religijskog identiteta i vrijednosti u društvu, u mnogim slučajevima će se podvrgnuti krhkom procesu ispitivanja i pogreške, u kojemu će rizici kratkoročno biti cijena za potencijalno dugoročne dobitke. Vlade možda mogu biti sposobne da unište

---

ili destimuliraju proces promjene; međutim, one će ga samo neizbježno odložiti. **Zbiljnosti većine muslimanskih društava i težnje mnogih građana, kao i primjer borbe za demokratizaciju u drugim dijelovima svijeta, zahtijevat će veću političku liberalizaciju, ili rizik novog talasa radikalizacije, nasilja i političke nestabilnosti, u kojoj vlade, kao i demokracija, mogu biti pod opsadom.**

S engleskog preveo: Nevad KAHTERAN